

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMETUS:

H. KRUUS, O. LOORITS,
A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-KOLMAS AASTAKÄIK
1929

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Andmeid Friedrich Robert Faehlmann'i elulookirjelduseks.

Järgnev kirjutis pidi esialgse kavatsuse järele sisaldama teateid Fr. Rob. Faehlmann'i elamute kohta Tartus. Ent tutvumisel Faehlmann'isse puutuvate arhivaalidega leidis nii mõndagi muulaadilist materjali, mille avaldamine võiks valgust heita lugupeetud kirjaniku ja arsti eluküsimustesse, mis senini pole veel küllaldast lahendust leidnud.

Elamute jälgimine sünnib kronoloogilises järjekorras, mille vahele lükkub siin-seal muude nähtuste märkmeid.

1.

Viimasel ajal on linnade tänavate juurderajamise ja ümbernimetamise puhul hakatud elust lahkunud avaliku elu tegelaste, kirjanikkude ja kunstnikkude mälestust sellega jäädvustama, et nende nimed on antud uulitsaile, kus nad on omal ajal elanud ja teotsenud. Sagedasti ei ole aga selle juures silmas peetud nende elamute asukohtagi, kuna neis linnades, kus nad üldse pole elanud, ei saagi seda arvestada, — ja seal on siis tihtipeale antud sel teel austatava isiku nimi mingile umbropsu valitud tänavale. Kuid mitte ainult seda. Mainitud isikute meeldetuletuseks on ka mälestustahvleid asetatud majade külge, kus need isikud on elanud. Nii näiteks on märgistatud Võrus F. R. Kreutzwald'i, Pärnus J. V. Jannsen'i, Tartus Juhan Liiv'i elamu.

Mis puutub eriti Tartusse, siis leidub siin mitmeidki maamulda varisenud tunnustatud isikuid, kes küll vääriksid meeldetuletust selle nii hõlpsasti saavutatava mälestustahvliga majaseinale paigutamise läbi. Ja et nende omastest ning tuttavatest, kes nende elamuid võiksid teada, nii mõnigi

veel elus on, siis ei sünnitaks raskust teadete hankimine küsimusse tulevate elamute kohta.

*

Mälestatavate hulka kuulub kahtlemata ka XIX sajandi 40-date aastate tähtsam eesti kirjanik ja arst dr. med. F. R. F a e h l m a n n¹⁾).

Faehlmann'i kui üliõpilase kohta leidub ülikooli matrikulis tema sissekirjutamise puhul 22. dets. 1817 märgend, et ta sündis Eestimaal Hao mõisas, kus ta vanemad tema immatrikuleerimisega ajal veel elasid. Aga tema Tartu aadressi võid sa asjata otsida ülikooli säilinud arhivaales. Ja kartserižurnaalist ei maksa rääkidagi, — seal leidub küll nooremaid, tema nimekaime-omakseid, mitte aga teda. Linna-arhiivis hoidunud nimistud ei mainigi aga üldse üliõpilasi.

Faehlmann'i biograafi F. R. Kreutzwald'i teadete järele²⁾ asus ta noore üliõpilasena Tartus kodukooliõpetaja kohale „kadunud dr. Monkewitz'i laste juurde“, kus ta sai oma tegevuse tasuks prii korteri ja söögi. Kuid repetiitoriamet olevat teda ta „omis õpinguis takistanud“ ja ta lahkunud sealt „mõne aja pärast“.

Eeskätt olgu tähendatud, et ekslik on dr. Monkewitz'it surnuks pidada juba tol ajal, sest ta praktiseeris tegeva arstina Tartus veel 1829. aastal³⁾ dr. Faehlmann'i ametivennana ja suri alles 1830.

Nähtavasti on F a e h l m a n n'i biograafe vähe huvitanud „apteeker Reidemeister“ ja dr. Monkewitz. Neid nimetatakse enam-vähem mööda minnes. Kuid nende perekondade ja Faehlmann'i suhete selgituseks on igatahes tarvis teada, kes nad olid ja missugune oli nende enestegi vahekord.

Johann Benjamin Reidemeister'i kohta on teada, et ta õppis Peterburi arstiteaduse-akadeemias arstiteadust,

1) F a e h l m a n n — nii kirjutas ta ise ikka ja alati oma nime, kuna see aga muidu esineb nii ametlikes dokumentides ja nimestikes kui ka tema biograafiates (peale selle, mis 1929. a. tema mälestuse jäädvustuse komitee poolt välja antud) ä-ga kirjutatuna: F ä h l m a n n. Tema kui keelemees oli oma nime kirjutamises igatahes teadlikum kui teised. Võimalik, et ta säärast ortograafiat pidas ligemaks sellele kirjutusviisile, kuidas ta esiisad Rootsi ajal oma nime kirjutasid (vrd. kirikuõpet. G. Beermann'i kiri „Postimehes“ 10. X 1928, nr. 276).

2) Dr. Kreutzwald, Dr. F. R. F ä h l m a n n's Leben, Dorpat 1852, lk. 18 ja 19. — Faehlmann'i hillsemad biograafid on tarvitanud peamiselt Kreutzwald'i brošüüris avaldatud Faehlmann'i eluloolisi andmeid.

3) Dörptscher Kalender, 1829, lk. 26.

mille juures oli kirurgia talle erialaks. Lõpetas õpingud 1786. a. arstitunnistusega. Oli selle järele sõjaväes staabi kirurgiks, 1792. a. Viljandi maakonna haavaarstiks, arvata-vasti Põltsamaal elades. Selle kohta on andmed 1806. a. Kosis Tartus apteeker Härring'i tütre Karoline Elisabethi, siirdus peale äia surma 1814 Tartusse, et selle asemel apteeki edasi juhtida, kuid suri juba 9. mail 1814.¹⁾

Johann Heinrich Monkewitz sündis Kuramaal Gol-dingis 1. veebr. 1793. Oli apteekriõpilaseks Peterburis, siis sõjaväe-apteegi juhatajaks Kaluugas. Sooritas 1813. a. Peterburis arstiteaduse-akadeemia juures proviisorieksami. Õppis Tartu ülikoolis arstiteadust 1813—1817 ja lõpetas ülikooli dr. med. astmega. Noormees abiellus samal aastal dr. J. B. Reidemeister'i lese Karoline Elisabethiga, juhatas selle apteeki ja teotses ühtlasi arstina, oli 1829—1830 maa-konnaarstiks. Suri 31. jaan. 1830.²⁾

Nende andmete põhjal selgub, et dr. Monkewitz'i perekond, kuhu F. R. Faehlmann üliõpilase-põlves kodukooliõpetaja - kohale sattus, oli sama Reidemeister-Monkewitz'i perekond, kus ta tutvus oma tulevase abikaasaga (Hen-riette Reidemeister'iga), samuti aga ka selle vara-kult tiisikusse surnud sõbrannaga, „kes oli ta silmade all õitsele puhkenud ja keda ta armastas oma noore südame täie tulega“³⁾.

Et repetiitoritegevus Faehlmann'i ta omis õpinguis aegariisuvalt takistas, lahkus ta Reidemeister-Monkewitz'i perekonnast, nagu varemalt toodud, ja asus elama Nedatz'i majja.

2.

Nedatz, ristinimega Karl, oli Tartu raekohtu teener (ministeriaal), lihtne heasüdameline inimene. Tutvunud usina, kuid viletsates oludes kiratseva üliõpilase Faehl-mann'iga, andis ta noormehele võlgu korteri ja toidu kuni studiumi lõpuni.

Aga kus asetses Nedatz'i majja, milles veetis Faehlmann vahest huvitavama osa oma elust, oma üliõpilasaastad? Senini on märgitud selle asendiks Vana ja Kauba tänava

1) J. Brennsohn, Die Aerzte Livlands, 1905.

2) A. Hasselblatt & G. Otto, Album Academicum, 1889. — J. Brennsohn, Die Aerzte Livlands. — Dorpat. Zeitung 23. VII 1925, nr. 138 — A. Rosenberg: Die Blumenstrasse.

3) Kreutzwald, Dr. F. R. Faehlmann's Leben, lk. 24.

nurka vastu Vallikraavi tänava algust, kus praegu seisab Agnes Petersoni maja¹⁾).

Kuid see oletus on ekslik: Tartu-Võru Rahukogu juures asetseva Kinnistusosakonna andmete põhjal kuulus mainitud maja (krunt nr. 12 ja 12 a) Joh. Ad. Nicolai'le. A. 1878. omandas selle kinnisvara ostuteel advokaat S. Lieven, kes vana puumaja asemele uue kivimaja ehitas²⁾.

Mis puutub Nedatz'i kinnisvara küsimusse, siis sai ta maja ehitamiseks loa 11. märtsil 1818 n. n. Kämmeri-kohtust³⁾, kes täitis tol ajal linna praeguse ehituse-osakonna ülesandeid.

Kui oletada, et maja ehitus kohe algas, siis võis hoone aasta kahe pärast elamise otstarbeks valminud olla, — ja Faehlmann'i siirdumine dr. Monkewitz-Reidemeisteri perekonnast „mõne aja pärast“ Nedatz'i majja, nagu varemini tähendatud, võis sündida 1820. aastal. Kinnistusosakonna andmete järele asetses Nedatz'i maja uute uulitsate hulka kuuluvas Aia tänavas nr. 96 (praegu nr. 19, krundinr. 30 e⁴⁾).

Üldise kinnisvarade hindamise põhjal, mis kuberm. val. nõudel Tartu linnas 1855. ja 1856. a. teostati, oli Nedatz'il 1-toaline (ilma köögita) maja kõrvalhoonega. Viimases oli „väike tuba“ ühe aknaga tänava poole. Aastane fūr 20 rbl. Siin võis F. elanud olla. Et Karl Nedatz

1) F. R. Faehlmann'i Album, F-i Mälest. Jäädv. Komitee väljaanne 1929, lk. 41.

2) Tartu-Võru Rahukogu juures asetsev Kinnistusosak. hüpoteegiregister 1860. a. II hüp. ringk.

Aastakümnete eest võis kinnisvarade märgistamist krundinumbritega enam-vähem kindlaks pidada, kuid viimasel ajal alluvad needki kauge-maleulatuva muutusele. Varemalt märgistati kruntide jaotamise puhul küljest jagunenud maaala-tükid seega, et endisele numbriarvule alfabeedist täht juurde lisati, näit. Nicolai krundi jaotusel: 12-a. Nüüd pannakse aga jagunev krundiosa harilikult uue järjekorra-numbri alla, nagu näeme seda endise Reidemeister'i maa-ala nr. 44 juures (Riia tän.). Sinna on hilisema jaotuse järele uued krundid märgitud numbritega 351 ja 419. — Kuid alalise kiirusega on muutuvad n. n. poliitseinumbrite arvud vastavalt hoonete arvudele, tingitud ühelt poolt majade juurdekasvuga, teiselt poolt nende hääbumisega. Faehlmann'i ajal ja hiljemini olid poliitseinumbrid majadele antud ehitiste järjekorras, alates igas linnaaos esimese arvuga, kuna majade järjestikune omaette nummerdamine üksikulis tänavais puudus. Massilised ehitised, mis poliitseinumbrite nimestikus kaugeleulatava muudatuse tõid, kordusid eriti suurte tullkajude tagajärjel, millest oli üks hävitavam 1775. aastal, kus tuleroaks langes 290 elamut — suurem osa linnast, seal hulgas ka enamik ühiskondlikest hoonest kui ka vene kirikud.

3) Sama hüpoteegiregister.

4) Sama hüp. reg. — Dörpater Adressbuch 1868, lk. 4.

juba enne 1844. aastat oli surnud, leidub protokollis all hindamise rahulduse tunnustuseks lese Anna Katarina Nedatz'i (sünd. Martinson) poolt kolm risti¹⁾, mis oli tol ajal lihtsate inimeste kohta harilik nähtus.

A. 1844 läks see kinnisvara - kogum sugukonna vahel jagamisele ning 1883. a. müügi teel G. v. Roth'ile, hiljemini G. v. Sievers'ile. Nende aadlimeeste ajal on krundile väikese puumaja asemele kerkinud suur kivimaja nr. 19, mis kuulub praegu F. v. Sivers'i pärijatele.

3.

Kus Faehlmann peale ülikooli lõpetamist viie aasta jooksul elas, pole teada. Kui ta aga 1832. a. abiellus dr. Reidemeister'i tütre Henriettega, siis siirdus ta tol ajal arvatavasti küll oma abikaasa perekonna majja Riia tän. nr. 175, krundinr. 44 (praegune politseinr. 34, krundinr. 44, 351 ja 419)²⁾, see tähendab, samasse majja, kus ta Reidemeister-Monkewitz'i perekonnas 1818. a. oli repetiitorina korterit ja ülalpidamist leidnud. Võimalik, et F. aga nüüd juba 1830. a. sinna elama asus; nimelt vabanesid siis seal nii mõnedki ruumid, sest et dr. Monkewitz suri ja prov. Luhde, kes apteegi oli omandanud, sellega alla linna kolis.

Nende maja alumine kord koosnes 4 toast ja 1 „kamb-rist“ ühes köögi ja muude kõrvaliste ruumidega. Teine kord oli isegi vähe avaram, kuid, nagu allpool osutub, ei tarvitse teist korda arvestada dr. F. korteri küsimuse otsustamisel. Temale kui loodusesõbrale sobis igatahes alumine kord akendega, mille all lillepeenar õitses. Majaomaniku elamu juurde kuulus ka viljapuu-aed 25 õunapuuga.

Rohke arstitegevuse tõttu pidas Faehlmann arvatavasti juba siis oma hobust. Siin oli hobuse jaoks olemas ka tall ning tõllahoone. Nii omas maja tegevale arstile tarvilikke soodustusi. Kuid Faehlmann'i hingele osutus eriliseks vajaduseks vahest Henriette ise... nagu lepituseks sellele sügavale traagikale, mille oli aastate eest tekitanud kallima haudavarisemine³⁾.

Dokumentaalsete andmete varal pole mitte võimalik tõendada, et Faehlmann oleks asunud Riia tän. 1832. või

1) Tartu linna arhiivis hindamisakt nr. 30 e.

2) A. Rosenberg'i kirjutis Dorp. Ztg. 24. VII 1925, nr. 139. — Tr. L. A. hindamistoimk. akt 1855. a., nr. 44. — T.-V. Rk. Kinnistusosak. hüp. reg. 1860, II hüp. ringk., lk. 161. — Dorp. Adressbuch, 1868, lk. 5.

3) Kreutzwald, F. R. Faehlmann's Leben, lk. 24.

koguni 1830. a., mil dr. Monkewitz suri; selle vastu on teada, et ta seal hiljemalt 1842. a. elas. Seda tõendavad suusõnalised teated.

Kirjanik M. Kampmann, kes oli 1903—1907 Volmaris seminariõpetajaks, avaldas aasta hiljemini, kui ta oli kodumaale siirdunud, Eesti Kirjanduse III aastakäigus (lk. 150 ja 151) mõnesuguseid teateid Faehlmann'i kohta, mis ta oli kuulnud end. Alloja¹⁾ koguduse õpetajalt Friedrich Meyer'ilt. Meyer, kes sünd. 1823, oli Faehlmann'i kaas-aeglane, kuulus veel nende hulka, kes Tartus temaga oli kokku puutunud.

Meyer õppis 1842—1846 Tartu ülikoolis, mäletas aga rauga-eas tolleaegseid olusid veel väga hästi. Ta tutvunud omal ajal Faehlmann'iga, viibinud tihti kuulsa arsti perekonnas ja abiellunud viimaks ühe Faehlmann'i abikaasa sugulasega. Noorpaari pulmادki peetud Faehlmann'i juures.

Mainitud kirjutise täienduseks seletab nüüd M. Kampmann suusõnal: pastor Meyer'il olnud selgesti meeles, et dr. F. elanud tol ajal Riia tän. omas majas, mäe kallakul. Ja kui K. ise 1908. a. Tartus kooliõpetajana tegevusse asus, tulnud tal kirikuõpetaja M. teated dr. F. kohta sagedasti meelde, ja käies Riia tänaval vaadelnud ta alati toda kahekordset puumaja, kus kord elas eesti tähtis kirjanik ning arst. Hiljemini (peale ümberehitust) lammutanud uus omanik M. Muna selle maja ja ehitanud asemele suure kivi-maja, milles asetseb praegu eesti arstide erakliinik²⁾.

Omal ajal on isegi päevapiltlik ülesvõtte tehtud Faehlmann'i majast resp. majadest. See võis sündida vaid mõni aasta peale tema surma, sest et päevapildistuskunst vahest 1851. a. juba niivõrt oli arenenud, et võidi esimesi enam-vähem kordaläinud ülesvõtteid valmistada. Juhtumisi on F. maja ülesvõttest üks eksemplar säilinud dr. M. Wilberg'i omandusena, kes on selle lahkesti andnud käesolevas kirjutises kasutada (vt. pilt järgneval leheküljel).

Faehlmann'i kinnisvarasse kuulus 516-ruutsüallaline maa-ala kolmnurk, mille asend piirdus Riia, Lille ja Tähe tänavaga. Nagu varemini juba mainitud, seisis Riia tänaval samal kohal, kus on praegu M. Muna pärijate maja, Faehlmann'i kahekordne ärklitubadega puumaja. Selle lõunapoolset külge pidi lõikas krundi risti läbi põiktänav (umb- ?), mis lahutas sellesse kinnisvara-kogumisse kuuluva väikese

1) Alloja (Allendorf) kog. Volmari maakonnas.

2) Vrd. A. Rosenberg'i kirj. Dorp. Ztg. 24. VII 1925, nr. 139.

Riiia tänav, vaadatud mäelt alla linna. Paremalt pool esirinnal, kahel pool väikest põiktänavat, Faehlmann'i majad.

ühiekordse maja, n. n. „härberi“, mis 1830. a. saadik oli voorimehele välja üüritud. See maja ulatus oma küljeseinaga krundi teravnurga sopi lähedusse, vastu jaamaplatsi.

Siin majakeses oli endine põlvest põlve pärandatud ja päritud apteek aset leidnud. Maja sisemik langes kolme ossa: kõige tähtsamana muidugi publiku teenimise ruum, selle kõrval kaubalao-kamber ja laboratoorium (köök) ¹⁾.

Teisel pool põiktänavat elumaja akende all, vastu lõunapäikest, oli „suure lillede sõbra“ dr. Faehlmann'i jorjenitepeenar, kaitstud madalast varbaidast ²⁾, nähtav igale möödaminejale.

Põiktänavaga all olev maa-ala, mida publik kasutas vabaks läbikäiguks, oli nähtavasti Faehlmann'i krundi pindalast varem ajal maha arvatud. Sest krundi kogu pindala suurus oli 1855. a. hindamise puhul 516 kuuejalalist ruutsülda; kuid linna ehitusosakonna uuemate mõõtude järele võtab kõnesolev kolmnurk nüüd oma alla 400 seitsmejalalist = 544 kuuejalalist ruutsülda, on seega 28 ruutsülda endisest pindalast suurem, — nähtus, mida võib seletada sellega, et 28 ruutsülda, mis varemini põiktänavaga all seisis, nüüd juba aastakümneid eraomandusena maju kannab ³⁾.

4.

A. 1831 külastas Eestit Venest sisse toodud koolerataud ⁴⁾. Tõve vastu võitlemiseks avati Tartus koolerahaigemajad igasse linnajakku. Linn oli jaotatud 13 ringkonda; nendest omas esimene linnajagu 4, teine 5 ja kolmas 4 ringkonda.

Kolmanda linnajao esimese ringkonna raja algas kivi-sillalt, möödus Vogel'i (praegu Narva ja Raekoja tän. nurk, nr. 12) majast, oma piirkonda võttes pahemat kätt olevad majad kuni Peterburi teevaltani (ragatkani), sealt Puiesteelt kuni Emajõeni ja selle kalda äärelt kivisillani. Teise ringkonna raja algas Kononov'i (praegu Narva ja Raekoja tän. nurk nr. 1/14) maja juurest, piirkonda haarates majad pahemalt kuni „Mathilde mõisani“, sealt Puiesteed mööda teevaltani.

Kirjeldatud ringkondade ravila asus Tallinna tänavas, ja arstiks oli seal dr. Faehlmann. Linnas asuvasse ravilatesse võeti haigeid vastu ka maakonnast.

1) Tr. L. A. hindamistoim. akt nr. 44, a. 1855.

2) Vrd. Eesti Kirj. III, lk. 151. Aed peenraga on pildil näha.

3) Vrd. Tr. L. A. hindam. akt nr. 299: Vaheajal oli Lille tänavas juurde tekkinud dr. Monkewitz'i nimel tükike aiaplatsi 166 rbl. väärtuses (6 r. \times 28 = 168 r. Vahe sõltub kirjutises ärajäetud murdarvudest.)

4) Andmed linna-arhiivis leiduvast 1831. a. koolerataudi aktist.

Kolmanda linnajao 1. ringkonna haigemaja personaali kuulus peale arsti kodanikkude hulgast inspektor (kirikueestseisja Henningsohn) kolme abilise ja assistent „Kreutzfeld'iga“. Viimane, kelle nimi trükitud nimestikule tindiga juurde kirjutatud märkusega, et ta elab Kivi tänavas Sedler'i majas¹⁾, on kahtlemata F. R. Kreutzwald, kes tol ajal eelviimast aastat üliõpilane oli. Teise ringkonna ravila isikkond koostus samuti dr. Faehlmann'i juhatusel inspektorist (võõrastemajapidaja Jäger), kahest inspektori abilisest ja raamatupidajast. Arsti assistendiks oli siingi üliõp. Kreutzwald.

Koolera-aktis on säilinud Kreutzwald'i kirjutatud kolm aruannet haigete arvu kohta 15., 16. ja 17. oktoobrist 1831, mil oli taud juba raugemas. Olgu siin näitena toodud 17. oktoobri aruande tekst.

„Päeva-aruanne Tallinna tänava koolera-ravilast.

Järele jäi 16. oktoobrist kell 12	6 meest,	5 naist
Koju lastud	1	1
Surnud	—	2
Juurde tulnud kella 12-ni	2	1
Haigete arv	7	3

Fr. Kreutzwald,
 assistent kooleraravilas Tallinna tän.“

5.

Faehlmann'i hilisemate elamute asendi kohta omab kindlamaid teateid ülikooli õppejõudude nimestik²⁾, mis nähtavasti alles 1844. a. esmakordselt trükkis on avaldatud. Seal leiduvate andmete järele pidi eesti keele lektor dr. Faehlmann elama 1844. a. 1. linnajaos Kieseritzky' majas. Sama aadress leidub ka järgnevate aastate nimestikes kuni 1847. aasta lõpuni.

Eeskätt olgu tähendatud, et 1844. aastal oli 1. linnajaos, võib isegi öelda — kogu Tartu linnas ainult kaks

1) See on sama Johann Karl Saedler, ametilt tinavalaja-meister, kelle tütreaga abiellus Kreutzwald, kui ta 1833. a. siirdus Võrru linnaarstiks. Saedler'i maja asetses Kivi tän. krundil nr. 113. A. 1833, mil Joh. Saedler ise oli juba surnud, müüsid pärijad maja ära Valga linna kodanikule Jakovlev'ile 5700 bankorubla eest. Praegu on krundil nr. 113 kaks maja, mis kannavad politseinumbreid 27 ja 29, kuuludes Reinh. Lood'ile (T.-V. Rk. Kinnistusosak. krundi- ja hüp.-akt nr. 113 Tartu 3. linnajaos).

2) Verzeichnis d. Personals u. d. Studierenden auf d. K. Universität zu Dorpat.

maja, mis kuulusid Kieseritzky nimelisele isikule resp. proua Kieseritzky pärijatele. Nendest asetses üks Magasini tänavas, krundinr. 115/116, teine Pudukaupmeeste tän. (Kramer- alias Krämer-Str.) krundinr. 53¹⁾.

Praegune Jaani tän., mis algab Vallikraavi tänava nurga juurest ja ulatub Laia tänavani, jagunes tol ajal nimetuse järele kolme ossa: Andrese, Pudukaupmeeste ja Jaani tänav.

Pudukaupmeeste tänavaks hüüti siis lühikest vahejätku, mis ulatub Lossi tänavast Munga tänavani, kuid hiljemini (1868) vaid jätku Gildi tänavast Munga tänavani. Selles tänavas kuulus maja nr. 75 (krundinr. 53) pr. Kieseritzky pärijatele. Nüüd on see hoone märgistatud nr. 15-ga, krundinr. 53.

Ei ole kahtlust, et Faehlmann elas siin, nagu aga allpool selgub, juba 1843. aasta algusest saadik. Seks tekkis tarve eeskätt tema töökoorma kasvamise tagajärjel ülikooli eesti keele lektoriks (1842) ja Õpet. Eesti Seltsi esimeheks (1843) valimise läbi. Et mitte pikemateks käikudeks oma elukorterisse, Riia tänavasse, aega viita, tuli tal siirduda linna tsentrumisse. Pealegi oli ta perekond vaheajal kasvanud, mille tagajärjel ta senine elamu kippus kitsaks jääma. Siinjuures tuleb isegi see nähtus arvesse võtta, et Õpet. Eesti Selts vaheldumisi oma üksikute liikmete juures koosolekuid pidas, tihtipeale aga just esimehe korteris, mis pidi vastavalt ruumikas olema.

Pr. Kieseritzky pärijate maja, ülikooli läheduses, oli asendilt soodus Faehlmann'ile kui arstile, kui lektorile ja avalikule tegelasele. Selles majas oli kaks suuremat elamut: esimesel korral 8 toaga, teisel korral 7 toaga korter²⁾.

Ühes neist korteritest elas Faehlmann oma perekonnaga, võib-olla siingi alumisel korral, et akende alla lillepeenar istutada, mis võimalik oli ilmselt õue pool küljes, vastu päikest.

Faehlmann'i perekonna juurde kuulus ka tema poolvend Julius Faehlmann. See õppis kohalikus gümnaasiumis. Ent 1843. aasta algusest peale kuulas ta 4 aastat ülikoolis majandusteaduslikke loenguid ja elas kogu see aeg 1. linnajaos Kieseritzky majas, — nii siis samas majas, kus dr. Faehlmann'gi ja ilmselt ka samas korteris, kuna ta ülalpidamisegi ja kooliraha doktorilt sai, sest et nende isa,

1) T.-V. Rk. Kinnistusosak. akt. nr. 115/116 ja akt nr. 53. — Tr. L. A. Special-Buch über d. Grundbesitzlichkeiten bei d. Quartier-Kasse, 1844.

2) Tol ajal ja varemaltki kuulus suuremate elumajade juurde hobusetall ning tõllahoone, nii ka Kieseritzky maja manu.

aga ka Juliuse ema Sophie olid surnud juba enne Juliuse ülikooli astumist¹⁾.

Nende andmete põhjal võib otsustada, et dr. Faehlmann'gi elas Kieseritzky majas juba 1843. aasta alust saadik (vrd. pt. 3).

Kieseritzky pärijate teine kinnisvara-objekt asetses, nagu öeldud, Magasini tän., krundinr. 115/116; kuid see ei omanud (1843.—1849. a.) muud kui ainult ühe väikese maja, millel üldse neli lahusolevat ilma köögita toakest 96-rublalise aastaüüri²⁾. See maja ei võinud dr. Faehlmann'ile igatahes mitte korterit pakkuda.

Nii olgu siis veel kord alla kriipsutatud, et F. R. Faehlmann elas 1843. a. alult kuni 1847. aasta lõpuni Pudukaupmeeste ehk praeguses Jaani tän. nr. 15 (krundinr. 53). Nagu senini teada, on see maja Tartus Faehlmann'i elamuna ainuke säilinud hoone³⁾. Mälestustahvi paigutamise puhul tuleb teda arvestada. Praegu kuulub ta Eduard Bergmann'ile.

*

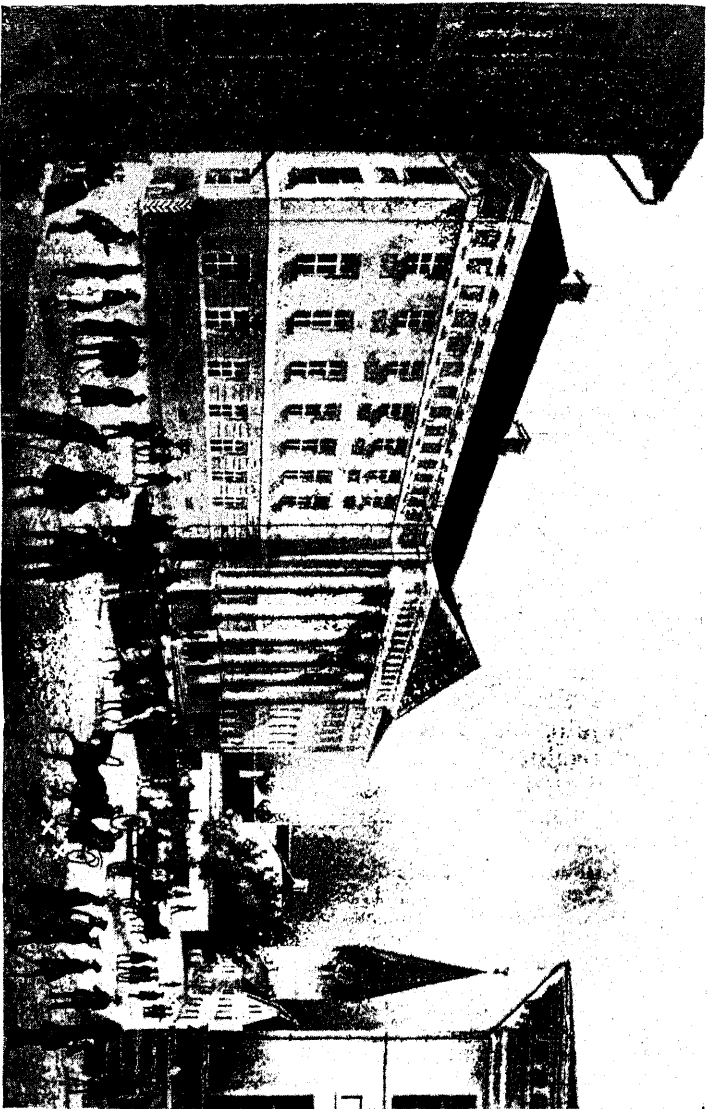
Siin reprodutseeritud pildi all (lk. 252) avaldatud isikute nimed — peale Assmuss'e ja Crafftström'i — on pärit Ö. E. Seltsi arhiivis säilinud eksemplarilt, kus nad leiduvad pliiatsiga märgitutena. Teist, nimedega varustatud eksemplari omab hr. Oskar Fischer (Kastani t. 7) ja kolmandat linna statistikabüroo end. ametnik A. Jürgenson. Ö. E. Seltsi nimestik on siin täiendatud teiste nimestikkude varal ülalmainitud kahe nimega.

Kujutis ise on reproduktsioon G. F. Schlater'i joonistisest, mille päritolu-aastate ligem märgendus puudub kunstniku biograafias. Ometi on võimalik see ligilähedalt kindlaks määrata. Sest Schlater on Tartu ülikooli-hoone

1) Ülikooli matriklis leidub märkus, et Jul. Faehlmann'i surnud vanemate Johann ja Sophie (sünd. Petzold) asukohaks olnud Hao mõis. — Üliõpilaste nimestiku järele on J. F. immatrikuleeritud 14. I 1843 ja on elanud 1843.—1847. a. 1. linnajaos Kieseritzky majas. — A. Hasselblatt & G. Otto koostatud „Album Academicum'i“ andmed J. F-i kohta on järgmised: Jul. F ä h l m a n n, pärit Eestimaalt, sünd. 30. VII 1821. Õpib Tartu ülikoolis majandusteadust (oec.) 1843—1847. Lõpetab õpingud kandidaadikraadiga. On suhkruvabriku direktoriks Kilevi kub., mõisavalitsejaks Pihkva kub., maakonna-kontrolöriks Liivimaal, põllumeheks Nevel'i maak. Vitebski kub., siis Saratovi kub. † 1870.

2) Tr. L. A. kinnisvarade hindam. akt nr. 115/116, punkt 5. — Special-Buch über d. Grundbesitzlichkeiten bei d. Dörpt. Quartier-Kasse, 1843—1849.

3) Küsimus võib tekkida ainult veel selle kohta, kus elas F. aja-järgul peale ülikooli lõpetamist kuni abiellumiseni.

G. F. Schiater'i joonistus.

Jaani tänav Tartus: vasakul ülikool, vaatekauguses paremat kätt poolkelbaga maja n. r. 15, kus F. R. Faehlmann (X) elas 1843—1847.

Tänaval kujutatud publiku hulgas on tuntavaks peetud järgmised isikud: vasakul esimene, akadeemilise musse (praeguse poliikliniku) nurga juures prof. K. C. Ulmann; kolmik-grupis: prof. E. G. v. Bröcker, prof. K. O. v. Madai ja ülikooli sündikus von der Borg; järgm. prof. K. F. Neue (käed seljal), selle ees prof. H. N. Asmuss; pildi esi-äärel nelikgrupis: pedell Kellner (kepiga vanamees), prof. Fr. Kruse, observaatori abi Schwarz ja keegi Krohn; paremal nurgal: raamatu-kaupmees Kluge (nokatsmütsiga), joonistaja (?) John (silindriga), äärel eelviimasena maaler Hau; ülikooli ees sõidukis kuraator kindral-leitn. G. v. Crafftström; all tänaval ratsul ülikooli sõidumeister ja eksekuutor J. v. Dane preili v. Daue'ga, landoos õllefabrikant (?) Schramm, ühehobuse-sõidukis dr. F. R. Faehlmann (XX).

pildi joonistanud, nagu ta biograaf teatab, 1838. ja 1852. a. vahemikus¹⁾. Et aga pildil kujutatud prof. Ulmann 1842 ja prof. Madai 1843 Tartust lõplikult lahkusid²⁾, võib arvestada joonistise valmistamise suhtes vaid aega enne nende lahkumist, nimelt 1838 – 1842.

6.

Magasini tänaval asetsev Kieseritzky pärijate elumaja läks 1844. a. enampakkumise teel müügile, arvatavasti linnavalitsusele võlgnevate maksude pärast. Uueks omanikuks sai Saksa riigi kodaniku abikaasa Katharina Lezius. Käesoleva kirjutise puhul andis selle maja mainimiseks autorile põhjust eriti järgmine dokument³⁾, mis ilmub siin kinnistusosakonna sekretäri hr. J. Pehap'i tõlkes. Faehlmann'i ainelist seisukorda valgustades aitab see paber sellesse pilku heita.

Peale selle kui härra mõisarentnik Lezius avalikul müügil 1205 hõberubla eest omandanud siin 1. linnajaos nr. 115 all oleva, surn. kub. sekr. Kieseritzky pärijate poolt minule 1. hüpoteegina 1900 hõberubla suuruse võla-jäägi eest panditud ning neile siinsamas nr. 53 all kuuluva maja kõrval asuva maja ja nende minu deebitoride arvel — kes tehtud arvutuse järgi mainitud kapitali intresse kuni k. a. 1. detsembrini 238 rubla 53 kop. minule võlgu jäid — seitsesada üheksakümmend seitse rubla 29 kop. hõb. kui oma, minule tasutava võla enda peale võtnud; siis kviteerin käesolevaga selleks juhtumiks, et härra Lezius'e enampakkumishinna õienduse viis kinnita-

1) Dr. W. Neumann, Lexikon Balt. Künstler, 1908, lk. 138.

2) Г. В. Левицкий, Биограф. Словарь проф. и преподават. Юрьевск. Универс., 1902, I, lk. 57 ja 523.

3) Дело Дерптско.-Верроок. Съезда Мир. Суд., Крѣп. Отд. Lit. D. № 115/116, lk. 32.

taks ja mina ülaltähendatud summa selles oksjoniasjas kätte saaksin — et ma Kieseritzky pärijatelt mainitud kapitalivõlast kuussada hõberubla ja võlgnevaid protsente 197 rbl. 29 kop. olen kätte saanud, kusjuures ma endale õiguse jätan minul kuni s. a. l. detsembrini saamata protsentide jäägi, 41 rbl. 24 kop. hõb., lõpuarvet teha 1. jaanuaril 1844. a., kus ma neile türi pean maksma, ja avaldan tühtlasi juhtumiks, et oksjonihinna tasumise viis kinnituse leiab, oma nõusoleku selleks, et minu poolt esitatavalt obligatsioonilt osaliselt tasutud summa maha kirjutatakse kui ka obligatsioon ise ülaltähendatud oksjonil olevalt kinnisvaralt kustutatakse; kui mind aga oksjonihinnast rahuldataks vähemas summas, kui hr. Lezius minu vastu oma võlana üle võtnud, siis kohustun selle summa, mis hr. Lezius oksjonihinna tasumiseks sularahas õiguslikult veel juurde peaks maksma, sellest tema võlast maha kirjutama, mille vastu siis aga ka mainitud obligatsioonist sama summa võrra vähem tuleb kustutada.

Tartus, 1. detsembril 1843.

Dr. Friedrich Faehlmann“ (allkiri).

Pakkujaid oli oksjonil (5. nov. 1844) ainult kaks: mõisa-rentnik Lezius oma abikaasa nimel ja raehärra Brock, nähtavasti Tartu Linnavalitsuse kui ühe tähtsama kreditori huvides.

7.

Nagu ülikooli õppejõudude nimestikust selgub, elas dr. Faehlmann 1848. aastal 1. linnajaos Lezius'e majas. Leziusel resp. Katharina Leziusel oli peale ennemini-mainitud oksjonilt ostetud maja, mis asetses Magasini tänavas krundinr. 115/116 ja milles Faehlmann'i jaoks ruume ei jätkunud, teine, suurem maja Rütli tän., krundinr. 104 (pol. nr. 92)¹).

Siin oli 2-kordne elumaja, mille esimene kord omas 9-toalist ja teine kord 8-toalist korterit tarviliste kõrvaliste ruumidega. Peale selle kuulus korteri juurde veel hobuse-tall ning töllahoone²), mis Faehlmann'ile kui hobuse-omanikule samuti vajalik. Üks mainitud korteritest vaba-

1) T.-V. Rk. Kinnistusosak. andmed. — Tr. L. A. Special-Buch über d. Grundbesitzlichkeiten bei d. Dörpt. Quartier-Kasse, 1848, 1849. — Dorp. Adressbuch 1868, lk. 2.

2) Tr. L. A. kinnisvarade hindam. akt nr. 104, 1855. a.

nes 1848. a. seega, et sealt lahkus ülikooli eradotsent Mercklin¹⁾, — ja sinna siirdus siis dr. Faehlmann. Sama s korteris ta surigi 10. aprillil 1850.

Tuli hävitas selle mälestusväärse maja tuttava klaverivabrikandi Rathke omandusena nelipühade laupäeval 1892²⁾ ja asemele ehitati 3-kordne kivimaja, mis tänapäev määrgistatud politsei nr. 23-ga (krundinr. 104). Nüüd kuulub ta kaupmees Haim Klompus'ele.

8.

Nagu Faehlmann'i biograafid toonitavad, olnud ta arstitegevus niivõrt suure ulatusega, et selle valdamine on tal sagedasti füüsiliselt üle jõu käinud, iseäranis neil aastail, mil laastav taud, nagu näit. düsenteeria (verine kõhutõbi) 1846. a., linna ja maakonda külastas.

Tollest ajast on teada, et Faehlmann'il tuli homm. kella 7 kuni öösi kella 1 või 2 liikuda rattail mööda linna, käies igapäev 110—125 haige juures kodus. Ja öösitigi helistati küllalt sagedasti tema ukse taga³⁾.

Uudisena võiks siin tähelepanu juhtida ühele retseptide-žurnaali lehele, mis aastate eest toonud keegi Tartu kodanik lektor J. V. Veski'le, seletades, et ta selle hääbumisest päästnud kuskilt poeletilt. See leht, saksakeelne (³/₄ poogn. *in folio*) on dateeritud 18. ja 19. nov. 1846, s. t. ajast, mil Tartut kodu otsis verine kõhutõbi. Leht näib algeliselt pärit olevat ühest Tartu vanema apteegi kolikambrist. Olgugi et ta võrdlemisi kasinal arvul andmeid pakub, mille varal ei saa teha teatavates küsimustes kaugemaleulatuvaid oletusi, võiks ta siiski tähelepanu väärida.

Poogna külg on jagatud otstarbekohaselt lahtritesse. Arstidelahtris leiduvad 16 isiku nimed, kes umbes kahe päeva vältusel on välja kirjutanud 61 rohutähte. Ja seal esineb ka dr. Faehlmann'i nimi. Tema kirjutatud retseptide arv ulatub 16-ni, mis koguarvust moodustab 26,2⁰/₀. F-le järgneb sünnitusabi ja lastehaiguste professor Walter 15 rohutähga = 24,6 prots. Järjelikult moodustavad nende kirjutatud rohutähed rohkem kui poole kogu retseptide arvust, kuna vähem osa langeb teistele arstidele, nagu nad seal on nimetatud: Vogelsang, Panck, Frohbeen, Holst, Samson, Sahmen, Rücker, Carus, Roth, Wachter, Zilchert, Schulz, Sivers. Nende seas on muist ülikooli

1) Tr. L. A. Sp.-B. G. D. Q.-K., 1848. Ääremärkus.

2) Linna Vabatahtl. Tuletõrje Komando vastav protokoll 1892. a.

3) S. *Talvik*'u kirj. F. R. Faehlmann'i albumis, 1929, lk. 48.

õppejõude, muist ametiasutiste arste, nagu maakonna- ja linnaarst, ja vahest isegi väljastpoolt Balti raja ajutiselt Tartus viibiv arstiteadlane, nagu võib oletada mainitud žurnaalilehelt leiduvast Gogourt'ist, keda ei tunne dr. Brennsohn'i Eesti-, Liivi- ega Kuramaa arstide leksikon. XVIII sajandi alul oli proviisoritel õigus katkuajul rohutähti välja kirjutada ¹⁾, kuid ei suuda uskuda, et säärane õigus XIX sajandi keskajasse ulatus ja neist keegi Tartus kõhutõve puhul oleks veel 1846. a. arsti-ülesandeid täitnud.

Vahemärkusena olgu tähendatud, et kolm aastat hiljemini oli Tartus vabalt praktiseerivate arstide koosseis järgmine: 1. järgu arstid: Aleks. Ammon ja dr. Friedr. Faehlmann; 2. järgus: Emil Sachsendahl, dr. Aug. Vogel-sang ja dr. Gottfried Wachter ²⁾.

Mis puutub kõnesolevale žurnaalilehele kirjutatud patsien-tide isikusse, siis on nad peamiselt saksakeelsete pere-konna-nimedega inimesed, m. s. ka mõni venenimeline. Puht-eesti nimesid pole lehelt leida peale kellegi Trin'u, kes ilmselt on sellise ristinimega naisterahvas linna ümb-ruskonnast. Temale on rohutähe kirjutanud Sivers — dr. med. A. v. Sivers, Vana-Kuuste ja Rannu mõisa omanik.

Eestlased — eriti talurahvas — olid arstiabi tarvitamises igatahes äärmiselt tagasihoidlikud. Et aga eestlaste seas väga palju saksanimelisi isikuid leidub, siis ei saa nimede järele arstirohtude tarvitajate rahvust ära määrata.

*

End. apteegi-omaniku mag. pharm. Karl Jürgenson'i teadete järele on vanemad inimesed kuni viimase ajani veel Tartu apteekides tihtipeale nõudnud kõhu lahtioleku vastu teatud pulbrit, mis on dr. Faehlmann'i koostatud ja kannab tema nime: *Pulv. contra diarrhoeam Dr. Faehlmanni*. Vahel olevat ka üks või teine arst teda haigetele soovitanud.

Retsept koosneb järgmistest ainetest :

Opii puri ʒ ʒ

Catechu ʒ ʒ

Hordei praeparati ʒ ʒʒ

Sedasama tõendab ka prov. J. Kaart, juurde lisades, et alles aasta viie-kuue eest, mil tema apteegis teotsenud, käinud vanemad inimesed kõhurohuks otsimas peale Faehlmann'i pulbri ka Faehlmann'i tilku.

1) J. Brennsohn, D. Aerzte Livl., lk. 33.

2) Dörpt. Kalender, 1849.

Järelepärimise tagajärjel Kaart-Pedel'i apteegist toodi seal praegugi veel riulil peetav pudel pruunika vedelikuga, millel etiketiks: *Gtt. Faehlmanni*. Ühes vanemas käsikirjalises retseptide-registris leidub aga rohi järgmises koostises:

Tinct. opii spl. 20,0
Vin. ipeçacuanh. 40,0
Tinct. Cascarill. 80,0

Needki juhuliselt avastatud andmed on tunnistuseks Faehlmann'i kui arsti suure ulatusega populaarsusest, mida veerev ajaratas pole suutnud unustusse matta 80—100 aasta vältusel.

9.

Kreutzwald mainib Faehlmann'i kohta käivas biograafilises brošüüris ¹⁾, et sõbrad Faehlmann'i viimast korda külastanud 22. det. 1849. Haige olnud väsinud, võtnud jutuajamisest vähe osa. Jaanuaril, kui Faehlmann juba surmamõtteid mõlgutanud, külastanud teda õpetaja Hollmann Rõugest.

Säärastele teadetele seisab ligidal küsimus, kuidas suhtus Faehlmann enne surma Õpet. Eesti Seltsile ja sõpradele, kellega ta eriti seal teotses.

F. oli Õ. E. Seltsi külge kasvanud kõige oma tööhimust hõõguva hingega. Kui ta oma kannatuste lõppnädalail seltsi tegevusest haigena ei jaksanud enam isiklikult osa võtta, siis jälgis ta kaasa elades ja kaasa tundes ometi kõike seda, mida seal tehti ja toimetati.

Neil aastail, mil F. oli Õ. E. Seltsi esimees, käidi isearanis sagedasti tema juures koos, isegi viimastel kuudel enne ta surma.

Tolleaegsete Õ. E. Seltsi protokollide põhjal kujuneb nähtus, et istung, mida ta ilmselt ise juhatas 7. detsembril 1849, aset leidis tema korteris. Ent aasta-peakoosolek oli 19. jaanuariks 1850 kokku kutsutud gümnaasiumiõpetaja Santo' juurde, kes siis esimehe nimel koosolekut juhatas. Ja siis valiti ka F. korraks veel esimeheks. Sellele järgnes harilik koosolek 8. veebruaril, jälle esimehe korteris ning nähtavasti tema osavõttelgi, ja lõppeks jälle seal-samas koosolek 8. märtsil. Kuid protokollis pole Faehlmann'i ennast mitte enam märgitud koosolijate hulka, ehk ta küll protokollis on oma allkirjaga kinnitanud. See sündis ilmselt tõvevoodis.

1) *Kreutzwald, Dr. F. R. Fählmann's Leben, lk. 42.*

Kui Õ. E. Seltsi liikmed selle järele 12. aprillil prof. Kruse' juurde kokku tulid, oli seltsi esimees elavate kirjast lahkunud.

10.

Lõpuks kerkib küsimus, missuguseks kujunes Faehlmann'i leinama jäänud perekonna — abikaasa ja kahe poja — aineeline seisukord peale tema surma. Tuli ehk veel puudust kannatada nendel, kelle hoolitseja oma elu-päevil nii paljusid vaeseid¹⁾ ja hädalisi oli aidanud?

Seda mitte.

Nagu eespool-avaldatud dokument tõendab, pärandas ta neile 1900 rubla rahas, mis obligatsioonide kindlustusel olid laenuks antud ja intresse kandsid. Kuid see polnud vististi ainuke aineeline pärandus abikaasale ja lastele, sest et F. Tartu linnas ja kaugelt üle selle piirkonna kõige otsitavam arst oli. Kuigi ta vaeseid inimesi tihtipeale tasuta ravitses, maksid talle jõukama klassi liikmed sagedasti head honorari. Nii avaldas siis hiljemini ka tema kaasaeglane kirikuõpet. Meyer ta arstitegevuse honoreerimise kohta arvamist, mis võib küll olla liialdus, mida peab aga siiski ka arvesse võtma: „Tuli ette, et tema lauale ühe päevaga mitu paksu kuvääri sadas, igaühel vähemalt sada rubla sees.“²⁾ Ja kuigi ta ligim sõber Kreuzwald valgustab ta ainelist seisukorda mõõdukamate sõnadega, väljendub nendeski tunnistus, et see oli päris rahuldav. Kreuzwald ütleb, Faehlmann'i tiivustanud viimasel ajal vaikne soov, veel kaks kuni kolm aastat tegeva arsti ametit pidada, et võida siis kõike oma tööjõudu ja aega pühendada „Eesti muinasaja uurimiseks, muinaslugude kogumiseks, rahvakeele rakendamiseks ja rahvaeepose „Kalevipoja“ loomiseks“³⁾.

Mis puutub aga eriti pr. Henriette Faehlmann'i enese varandusse, mis ta peaosanikuna päris oma kadunud emalt, siis avastus selle väärtus peale omaniku ja pärijate surmaga veel silmapaistva summana, mis tõusis üle kümne tuhande hõberubla.

1) Kreuzwald, Dr. F. R. Fählmann's Leben, lk. 48 ja 49. — Andmete koostuse mõttes olgu tähendatud, et F. kuulus ka kohaliku Vaestehoolekande Ühingu liikmete hulka (Üh. aruanne 1849. a. ajak. „Inland“ nr. 1, 1850. a.).

2) M. Kampmann, Eesti Kirjandus III, 1908, lk. 151.

3) Kreuzwald, Dr. F. R. Fählmann's Leben, lk. 33. — V. Reiman'i kirjutis E. Üliõp. Seltsi Album IV, lk. 32.

Pr. Faehlmann'i kinnisvara-kogumi väärtus arvati 1855. a. ametlikul hindamisel 3360 rubla peale, aastase üüriaga 454 rubla hõb.¹⁾ Kui aga samal aastal perekond varanduse jagamise kokkuleppe koostas, tõusis sama varanduse väärtus 4200 rublani²⁾.

Teatavasti ei hoolinud noored Faehlmann'id sellest palju, mis vanemad olid kogunud, ja andsid lahtisel käel välja, mis emalt said. Pojad Friedr. Johann ja Robert Friedr. August, kelle kasvatuses isa surma järel kindel käsi puudus, elasid kaunis ulaelu³⁾; kuid kõigest hoolimata ulatus noormeeste hariduskäik siiski ülikoolini. See nõudis eriti küll nende emalt palju kulu, hoolt ja muret. Vanem poeg Friedrich (sünd. 16. II 1835) oli kohalikus ülikoolis sisse kirjutatud arstiteaduse-üliõpilasena 1856—1857. Peale selle on veel teada, et ta oli mingisuguseks maa-koha rentnikuks Vitebski kub. Nevel'i maakonnas, seal-samas, kus põllupidajaks oli tema isa poolvend Julius (vt. pkt. 5). Friedr. F. suri 1870. — Robert (sünd. 19. II 1837) oli ülikoolis immatrikuleeritute seas füüsika, pärast arstiteaduse loengutel 1856—1861. Hiljemini teotses ta Eestimaa kubermanguvalitsuses laua-ülema abina ja lõpuks olnud temagi põllumees. Suri Tartus 1864. a.⁴⁾ — Pr. Henriette Faehlmann suri 19. aprillil 1874.

Kahe aasta pärast läks tema kinnisvara-kogum rae resolutsiooni põhjal (1. I 1876, nr. 15) müügile, kus enam-pakkumise teel sisse tuli 11 600 rubla hõb.

*

Huvi võiks pakkuda Riia, Lille ja Tähe tänavast piiratud, omal ajal Faehlmann'ile kuulunud maa-ala kolmnurk ka selle poolest, et ta on olnud 1763—1830 asendiks ühele Tartu põlisele apteegile, mis asetseb praegu Promenaadi tän. nr. 16, kuuludes B. Krasting'ile.

Tähendatud maatüki esimene dokumenteeritud omanik olnud Tähtvere mõis, kuid tollel krundil seisnud apteegi pidajatest on teada Samuel Linck. Ta suri 1751, parandades apteegi tütar Reginale, kes abiellus prov. Moritz Kleinecke'ga. Nendel olnud n. n. Sitamäel ehk Otepää tänaval puumaja, milles asetsenud apteek.

1) Tr. L. A. kinnisvara-hindam. akt. nr. 44, 1855. a.

2) T.-V. Rk. Kinnistusosak. hüp.-reg. 1860, II hüp. ringk., lk. 161. — Корробор. кн. гор. Дерптъ 1876.

3) V. Reiman'i kirj. E. Üliõp. Albumis IV, lk. 6 ja 7.

4) A. Hasselblatt & G. Otto, Album academicum.

A. 1778 saab Kleinecke järglaseks tema väimees Härring ja sellele vaid mõneks kuuks väimehe väimees dr. Reide-
meister. See sureb 1814. Ent apteeki jääb pidama
Reidemeister'i lesega abiellunud dr. Monkewitz kuni 1830. a.
Siis saab ostuteel uueks apteegi omanikuks prov. K. Luhde,
kes kolib kogu äri alla linna¹⁾.

K. E. Sõst.

Peter krahv Manteuffel.

1913. aastal läks mul dr. Nik. Busch'i lahkkel kaasabil
korda eesti kirjanduse harrastajatele esitada Kristjan Jaak
Peterson'i kauaotsitud pilt.²⁾ 1922. a. kokku puutudes
pr. A. Paltser'iga, kelle redigeerimisel olid ilmunud Kristjan
Jaak Peterson'i „Laulud, päevaraamat ja kirjad“ ja kes
toimetas tol ajal ilmutvat Peter krahv Manteuffel'i teost
„Villem Navi elupäevad“, andsin lubaduse, katsuda otsida
ka krahv Manteuffel'i pilti. Aastad möödusid, kibe töö ei
andnud palju mahti kõrvaliste asjade peale mõelda. Alles
nüüd on mul võimalik tolelaegset lubadust täita ja E. Kir-
janduse lugejatele ka selle kirjaniku pilt ette tuua.

Krahv Manteuffel'ist olid säilinud Ravila mõisas kaks
maali: üks, vähem, tema noorema ea pilt, mis 1905. a.
Ravila mõisa põletamise ajal vigastada saanud, ja teine,
suurem õlimaal, vanemast east. Krahviproua A. Kotzebue-
Pilar'i lahkkel vastutulekul, mille eest siin tänu avaldan, oli
võimalik pilti avaldamiseks reprodutseerida. Reproduktsiooni
valmistas hr. N. Nyländer.

* * *

Ühenduses sellega olgu siin esitatud mõned andmed
krahv Manteuffel'i suguvõsa kohta, mis E. Kirj. lugejatele
siinemaale vahest tundmatud.³⁾

Suguvõsa:

Gotthard Johann von Zoege, 1759. a. 29. aprillist alates
riigikrahv Manteuffel, ristitud 11. veebr. 1690, maetud
30. jaan. 1764; kuninglik Rootsi kapten, Eesti maanõunik,
Puurmanni majoraadi asutaja.

1) A. Rosenberg'i kirj. Dorp. Ztg. 23. VII 1925, nr. 138. —
J. Brennsohn, D. Aerzte Livl., lk. 34, 35.

2) E. Kirj. 1913 nr. 10 ja 11.

3) Andmete täiendamise eest võlgnen tänu hr. ooberst v. Essen'ile.

Peter krahv Manteuffel nooremas eas.

Ülesvõte on tehtud rikkete all kannatanud õlimaali järele.

Abikaasa: Margaretha Elisabeth von Güntersberg, sünd. 10. märtsil 1692, laulatatud 1713, surn. 28. märtsil 1780.

Andreas krahv M.,
sünd. 1714, surn. 29. okt. 1768, Vene kindralmajor, Puurmanni majoraadi pidaja; abielus: 1) 4. nov. 1751 Sophia Hedvig Augusta von Wildemann, leskunud v. Korff, maetud 26. märtsil 1758; 2) 1760 Sofia Friederika von Stackelberg, leskunud von Lieven, sünd. 11. märtsil 1733, surn. 11. märtsil 1768.

Gotthard Andreas krahv M.,
sünd. 9. juulil 1762, surn. 24. aug. 1832, Vene salanõunik. senaator ja kammerhärra, Puurmanni majoraadi pidaja; abikaasa Charlotta Sofie Elisabeth von Bock, sünd. 17. dets. 1773.

Karl Reinhold krahv Manteuffel,
sünd. 1726 (?), surn. 24. juunil 1779, Vene ooberstleitnant, Ravila, Kiltsi, Aavere j. t. mõisate omanik; abikaasa Helene v. Uexküll, maetud 13. märtsil 1772.

Peter August Friedrich krahv M.,
sünd. 19. jaan. 1768, surn. 26. apr. 1842; haagikohtunik, kirikupatsoon, Ravila j. t. mõisate päriühärra, laulatatud 7. okt. 1816 Helene Luise Elisabeth paruness Uexküll - G ü l d e n b a n d'iga, sünd. 9. jaan. 1788, surn. 24. juunil 1849.

Nende lapsed:

1) Karl August Sigismund, sünd. 23. juulil 1817, surn. 10. sept. 1817.

2) Wilhelmine Elise, sünd. 8. sept. 1818, surn. 28. mail 1902; abiellunud 17. sept. 1837 kindraladjut. Paul Demetrius krahv Kotzebue'ga, surn. 19. apr. 1884, 82 a. vana.

3) Agnes Johanna Friederike, sünd. 16. jaan. 1820, surn. 3. nov. 1826.

4) Karl Wilhelm Ludvig, sünd. 20. dets. 1820, surn. 184? Kaukasuses, teiste teadete järel surnud ta 1848 Nancy's, Prantsusmaal.

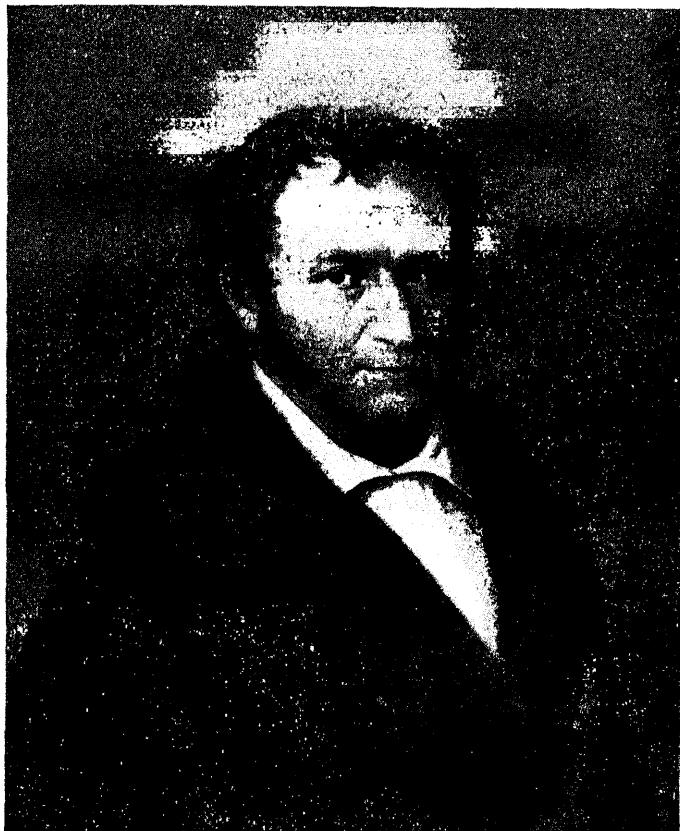
*

*

*

Peter Manteuffel'i päralt olid Eestis järgmised mõisad: Ravila ja Palvere (Kose klk.), Kabala ja Pada ühes karjamõisatega (Viru-Nigula klk.), Saksi, Jõepere, Tõdva-Kõnnu (Kadrina klk.), Kaarli (Ambla klk.) ja Kuie (Järva-Jaani klk.).

Kuna ühe Puurmanni krahvi Manteuffel'i (n. n. „hullu krahvi“) vägitükkide üle on rahva suus mitmesugu-

Peter krahv Manteuffel vanemas eas.

seid jutte liikumas, näib krahv Peter M. rohkem kunstide ja teadustega tegemist teinud olevat. Tema eluloo kohta ei ole aga kahjuks korda läinud peale lühikeste märkuste täielikumat materjali leida.

R. Hausmann avaldab „Baltische Monatsschrift'i“ 68. aastakäigus Karl Ernst von Baer'i kirja Purdist, Järva-

maalt, 16. I 1811 Ed. Assmuth'ile, kes elas Ravila karja-mõisas Soomurus. Selles kirjas kirjeldatakse, kuidas kinnituisanud mõisa-puiesteele kellegi tõld kinni jäänud ja juba kaugelt vastu kõlanud krahv M. vali hää, keda siis õigele teele juhitud.

Hausmann tähendab sinna juurde, et M. olnud iselaadi inimene, koostanud lennumasina ja kirjutanud mõned väikesed eestikeelsed raamatud.

Mõndagi, mis oleks võinud tema eluloo valgustamiseks kaasa aidata, olla mõisate rüüstamise aegu 1905. a. otsa saanud, osa olla sugulaste kaudu välismaale sattunud. Seepärast puudub käesoleval ajal võimalus selle kui ka tema vahekorra kohta O. V. Masing'iga lähemaid teateid saada.

A. Thomson.

Kirjanduslik ülevaade.

André Chamson: **Maantee-mehed.** Romaan. Prantsuse keelest tõlkinud K. Martinson. „Valiku“ kirjastus Tartus, 198 lk. Hind 2 kr. 50 s.

See 1927. a. lõpul, nii siis hoopis äsja, ilmunud teos on prantsuse kirjanduses seda, mis Björnson'i tööd Norras ja mille ilmumist meil Eestis nii ammust saadik on oodatud ja loodetud: oma rahva, õigem rahvuse, iseloomu ning hingeelu põhijoonte truu kirjeldus, selle näitamine, missugune on eht prantslane ja missugune võib ta ainult olla. Väärib tähelepanu, et selleks on võetud — nagu Björnson'ilgi — tege-lased lihtsa töötava maarahva hulgast, kel pole suuremat haridust — peategelane mõistab ainult lugeda, kirjutada mitte —, kuid kes sellest hoolimata — jälle nagu Björnson'ilgi — mõistavad imestamisväärse innu ning tõsidusega suhtuda ellu, mõistavad seista isegi kõrgemal elust ja saatusest. See, mele vaatepunktilt, kus ilmuvad tavaliselt 600—2000-leheküljelised teosed, kahtlemata „lühike romaan“, nelja, õigem kahe, veel õigem ühe inimese elukäigu kirjeldus tema noorusest rauga-eani, on algusest lõpuni ülemlaul elu kõrgemale mõttele, mis ei tunne kokkuvarisemist saatuselõökide all ja mis vaatab kõige peale filosoofilise rahu ning lihtsusega. Just see sügav filosoofiline joon on see, mis annab teosele ta õige väärtuse, teeb ta meeldivaks ning mõjub veel pärast lugemise lõpetamist, tahaksin öelda — just pärast lugemise lõpetamist, kaua ning hurmavalt.

Romaani peategelane Combes toimib, peamiselt oma naise Anna õhutusel, teiste oma naabrite eeskujul, jätab maha oma isalt päritud majakese, maatüki ja viinamäe, asub linna ja hakkab uue maantee ehitamisel tööle, kuna naine koha leiab samas linnas ketrusevabrikus. Algab elu, kus peamiseks püüdeks on koguda enesele sedavõrt tagavara, et homme päev oleks kindlustatud, ja anda pojale haridust, tehes seda viimast mingi salapärase, hämara ootuse- ning uhkusetundega. Peaaegu täpsalt samuti toimib ka teine perekond — Audibert oma naise Elisega, kuni mõlemad perekonnad on vanad ja lähenevad surmale. Naisest kauemini elab Combes, kes oma hingeliste otsimiste, oma piiritu kiindumusega isalt päritud, nüüd hüljatud maatükki, oma rangemata energiaga, mis veel vanul päevil tahaks omandada ning muuta alaks lapsepõlve-

kodu ümbruse, tundub otsekui mingi sfinksina. Tema kiindumus isalt päritud maalappi on nii suur, et ta seda ka linna asudes käest ei anna ja isegi kaunis vana ning võrdlemisi jõukana käib pühapäeviti oma viinamäge harimas, võttes kaasa sageli ka koolist koju sõitnud poja, kusjuures aga see viinamägi talle tulunduslikult mingit kasu ei too. Ja kui ta lõpuks kõrges vanaduses peaaegu surmavalt nõrkusesse haigustub, on toibumise puhul ta esimesed sõnad: „Ah, see kõik ei ole midagi. Ma olen palju rõõmsam kui täna hommikul. Ilus öö...“

Ja see kõik on romaani sisu. Nagu näha, mitte eriliselt põnev, kuid seda sügavam ja tõsisem. Ja peab tunnistama: selles lüheldases romaanis on väga palju prantsuse hinge, prantsuse kultuuri, prantsuse filosoofiat.

Stiililiselt on romaanis, eriti ta algupoolis, õige ohtrasti lüürilisi ümbruse- kui ka meeleolu-kirjeldusi, mis näitab, et vähemalt mitte kõik prantslased ei poolda seda suunda, mis meie praegusaja domineerivail kirjanikel öeldakse olevat, nimelt faabula ja dialoogi esikohale tõstmist ning meeleolude ja kirjelduste kasutamisest loobumist. O. Truu.

J u h a n L i i v i Kogutud teoksed IV: Peipsi pääl ja teisi jutustusi. Toimetanud Friedebert Tuglas. Noor-Eesti kirjastus Tartus. 104 lk. Hind 1 kr.

Tagasihoidlikult kaob see raamatuke suurte, mitmesaja-leheküljeliste hulka. Kes peaks tundma huvi veel nende abitute, magedastiililiste lookeste vastu? Ainuuksi kirjanduslugu.

Kui tuletada meelde päevi noorpõlvest, siis on neil looketel taas juures võlvus ja mahe, lapselik veetlus. Meie algupärasest kirjandusest sattus lastele tihti kätte ikkagi Bornhöhe' „Kirjatööde kogu“ ja Juhan Liivi „Kirjatööde kogu“. Mõlemad olid „Uue Aja“ väljaanded. Eriti haaravad olid Bornhöhe ajaloolised jutud, nagu: „Tasuja“, „Villu võitlused“, „Vürst Gabriel“. Kuid olid teatavad meeleolud, mil kõige enam meeldis Juhan Liiv. Jutus „Peipsi pääl“ tundus tugevasti talumehelikkku huumorit, tusedat ja muigamapanevat. Populaarne on see pildike tänapäevani, leida paljudest lugemikkudest. Kuid lõbus oli ka lugu „Esimesed kirjaniku tundmused“; alles hiljemini hakkasid märkama ironiat ja sappi, mis oli immutatud teose koosse.

Tänapäeva noorpõlvele, kes juba meheks-naiseks sirgunud, on Liivi väikesed lood veel elavaks sõnaks. Kuigi mäletisena, ent ikkagi on süüvinud hingeellu. Paarikümne aasta pärast elav noorpõlv tunnustab vaevalt neid lookesi elava sõnana. Neil on siis vaid kirjanduslooline väärtus. Belletristika kvalitatilvne ja kvantitatilvne tõus uputab igavesti need väikesed lood kirjandusliku mere põhja, tavaline lugeja näeb neid vaevalt rohkete värviliste köidete hulgas. Kuid tänapäeva kirjanduse-sõbrale on see raamat ikkagi kallis, sest midagi on selles, millest pole omal ajal üle pääsetud.

Kaks lugu: „Mis sest viimaks sai?“ ja „Juak“ on esmakordselt ilmunud ses andes. Seni ajani pole neid leidunud üheski Liivi teoste kogus. Esimene on esmakordselt ilmunud, nagu Tuglas tõendab, „Olevikus“ 1892 nr. 14 ja teisekordselt „Perekonnalehes“ 1908 nr. 30 ja 31. Murdejutt „Juak“ ilmus „Olevikus“ 1891 nr. 27.

Kõne all oleva raamatu aluseks on toimetaja Tuglas võtnud 1893. a. Juhan Liivi toimetusel ilmunud väljaande „Kümme lugu“. Kaks eespoolnimetatud jutukest ja „Pildikene Peipsi rannal“ on veel lisaks tulnud.

Asjalikus ja tihedas eessõnas kirjutab Fr. Tuglas: „Kõik need kolmeteistkümme juttu on pärit aastaist 1890—1892, s. o. ajajärgust, mil Liiv töötas „Oleviku“ toimetuses või teotse Tartus elukutselise kirjanikuna. Seda ajajärku piirab ühelt poolt Liivi vähe-algupärane

kirjanduslik katsetamisaeg, teisalt aga ta vaimlise korralageduse algus. Kuid just selle paari aasta jooksul arenes Liiv kõige väljapaistvamaks jutustajaks meie tookordses kirjanduses. Kuigi ta varsti oli sunnitud peatuma ses arenemises, ometi erinevad ta selle ajajärgu tööd tunduvalt ja varasemaist mage-romantilisist jutukatseist. „Kümne loo“ paremad novellid said, hoolimata oma hõredusest ja romantilisest värvingust, teetigi jaoks meie realistlikule rahvaelu kujutamisele.“

Tuglas on Eestis kõige parem Liivi tundja; seepärast pole põhjust arvata, et perioodiliselt ilmuv kogu oleks halvasti toimetatud. Juhan Liiv on ainuke kirjanik, kelle üle on ilmunud võrdlemisi täielik ja hea monograafia. Tema teoste kogu esineb sama hästi toimetatuna selle kõrval. Nii siis võiksime ehk esmakordselt saada täiusliku pildi ühestki meie kirjanikust. See oleks võit meie kriitilises kirjanduses.

Esteetilisi nõudeid rahuldavad Liivi jutud õige vähe. Individuaalne moment on vähe märgatav. Stiil ilmetu, pingeta ja liikuvuseta. Kompositsioon tavaliselt lõtv, pakub vähe huvi ning üllatusi. Realistlikud kopeeringud aga ka sellistena halvad, sest on tihti nähtud seda, mida näeb igaüks. Kui kopeeritakse, siis tahaks saada kirjanikult juba rohkem peenusi, detaile! Liiv kirjutas need jutud ajalehtedele, et lugejatele ajaviidet pakkuda — see on kõik. Kuid need on siiski esimesed vihjed realismi suunas ja sellistena tähtsad.

Liiv on suur lüürikas, kus ta, kuuldes oma intuitsiooni salapäraseid hääl, loob väärtuslikke luuletisi. Ta lõi inspiratsiooni tugeval tõukel nauditavat head, kuid ses inspiratsiooni allikas polnud midagi, mis oleks võluva lillena puhkema võinud lüüa proosas.

Ilmar Reiman.

Friedebert Tuglas: **Teekond Põhja-Afrika.** Teine osa: Alžeeria. Noor-Eesti kirjastus, Tartus, 1929. 162 lk. Hind ?

Alles üsna hiljuti on Kõik-Euroopa mõtte juht Coudenhove-Kalergi käsitlenud Aafrika probleemi. Euroopa on Aasia tütar, Ameerika ema ja Aafrika valitseja. Aafrika on veel ainus maailmajagu, kus eurooplane arvab seda teha võivat, mida ta tahab, ja kus ta ükski on kõige eest vastutav.

Tänapäeva head eurooplased ei salga, et igal kultuuril, ka eksootilisel, on omapärasuse ja algupärasuse väärtust, mis on vältimatu rahvahinge arengus. Kuid nad on ühtlasi ka veendunud, et ükski rahvas tänapäev, kes omab tulevikku, ei saa end kõrvale tõmmata „tsivilisatsioonist“, s. o. eurooplaste ja ameeriklaste tehnikast, rakendusest, hügieenist ja demokratsismist.

On huvitav ses mõttes Katherine Mayo', „India ema“ autori juhtum. See ameeriklanna saabus Indiasse üsna erapooletul otstarbel, et teha tervishoiulisi uurimusi, aga sattus hoopis teistele karidele. Tema enese kultuur on see, mis hindut ei lase inimeseks saada: kastidesüsteem, laste-abieliu, leskede käitlemine, ebaterve suguelu jne. Mõned üksikasjad on otse kohutavad. Mida hindu laste-abieliu pühaks kombeks peab, on eurooplaste mõistetes kuueaastaste tütarlaste massiline vägistamine... Nii viib Katherine Mayo' nimelt ta humanism Inglise poliitika laagrisse. Jumalamees Gandhi, kes tulundusliku probleemi sellega arvab lahendanud olevat, et ta igasse onni ühe voki asetab, seletab ühes noorhindudega, et India madal tasapind sõltub Inglise ülemvalitsusest. Miss Mayo näitab, kuis see hindu ise on, kes keeldub kastivahetust joogiveest ja rahvaharidusest ja kelle ohjeldamatu seksuaalsus ei luba inglise naisõpetajat rahva sekka minna...

Tuglaski jälgib Aafrika sõltumust hea eurooplaste silmaga. Ta kirjutab Tuniisias: „Prantslased on selle viiekümne a. jooksul teinud võr-

ratu töö maa hääolu tõstmiseks... Julgeolek, kohtukorraldus, tööstus, raud- ja maanteed, sadamad, koolid, muuseumid, muinsuskaevandused — kõik see kõneleb euroopalikkusest hääs mõttes.“ Alžeeria on veelgi vanem Prantsuse asumaa. „On imeväärt see, mis on Alžeeris korda saadet saja aasta jooksul. See on moderni kultuuri vägev võidukäik, mis hädavaevalt on suutnud end seevõrra talitseda, et mitte kõike eelmist lõplikult eest pühkida.“

Üldse, Spengleri õhtumaa hukkumisest ei tundu juhtivas euroopluses enam jälgegi. See oli sakslaste leiutis. Saksamaa varises maailmasõjas kokku ja — kohe oli maailma ots käes!

Milles seisab õieti „kollane“ või „must“ hädaoht? Mitte kollasuses ja mustuses, vaid selles, et värvilised euroopastuvad, ameerikastuvad ja omandavad valgete tsivilisatsiooni ühes selle võimuvahenditega... Euroopa kultuuri nimel saab pärismaalasi vägistada ja kurnata. Aga nii pea kui see kultuur neid endid puudutab, algab vabastus. Kas Balti saksa „kultuurtreegerid“ meid muidu oleksid nii piinlikult piibli ja katekismuse vahel hoidnud, kui nad poleks teadnud: sel päeval, mil eestlane eurooplaseks saab, on feodaalsete hunnide päevad loetud!

Tuglas teab, et prantslased levitavad asumail tsivilisatsiooni mitte inimesearmastuse pärast. Kuid ta katsub uskuda prantsuse autoriteetide kinnitust: „Meie ei soovi muud kui ainult seda, et pärismaalased mõistaksid, et meie kasu on samuti ka nende kasu.“

Nagu Katherine Mayo Indias, nii veendub Tuglas Aafrikas, et eksootika inimlikustumises on suurimaks takistuseks pärismaalaste usk, selle kombed ja eetika. Idamaisi usundeid on kerge idealiseerida nende põhialustes. Aga tegelikult on sellega seotud ikka palju paradamatut viletsust. Tuglaski peab kurtma, kui paha see on, et ei saa reforme ette võtta rahva eraelus „ta võrratu mustuse, ebausku ja naiste õigusetu seisukorraga, samuti Koraani kammitsas oleva algharidusega“. Sest see puudutaks usku.

Renessanss võib Tuglase arvates võrsuda ainult ühiskonnast enesest. Prantslane ei ole kutsunud Araabia rahvuslikku kultuuri virgutama. On olemaski noor-araabialine liikumine, mida juhitakse Egiptusest. Selle kultuuri ja kunsti leiab Tuglas olevat primitiivse jälgendamise järgus, milles rahvakunst seguneb euroopaliste algete järeleaimamisega, isiku prismast veel läbi käimata.

Siin hakkavad kodumaised motiivid kaasa kõlastuma. Tuglas silmitseb kirjandust. „Näen ainult alandlikke rahvaraamatuid ja rübuseid ajalehti, mis tuletavad meelde meie eneste kirjandust läind sajandil...“ Tuglas näebki araablusel praegu säärast ärkusaega. „See on küll väga pikaldane ja võib võõrale paista niisama mannetuna kui meiegi oma, kuid selle järeldused võivad olla üllatavad.“ See on siiski suur rahvas, kuulsa mineviku ja vanade traditsioonidega.

Tuglas leiab eest noor-eestilisi kogemusi, kui ta kirjutab araabluse juhtivast intelligentsist: „Nad on euroopluse juba täies ulatuses vastu võtnud, läbi tunnud ja eneste kohaselt ümber tõlgitsenud. Euroopa kultuur oheldab, kuid ta vabastab ka, kui aeg saabub. Siingi pole loota vabastamist mineviku pärimuste valimatu idealiseerimise, vaid teadliku uue kultuuri loomise abil. Ja siingi kuulub see osa tärkavale intelligentsile.“

Tuglasele ei jätku olla ainult hea eurooplane, ta hing taotleb laskuda ka idamaisesse asendisse. Nii veedab kirjanik öid araabia kohvikus ja katsub transsi vajuda viiulil, torupillil ja trummi saatel. „Ja ma tunnen jälle Idamaa vaimu, tunnen kogu olevuse ja olemusega, ilma et sel puhul enam midagi tahaksin mõelda. Ta on minus endas ja minu

ümber, ilma kuhugi kutsumata ega midagi töötamata. Ainus ses paigas ja sel hetkel — see on kõik.“

Tuglas on kindlasti aus oma impressionistlikus andumuses silmapilgule. Ent silmapilk on kui tilk vett voolavas jões. Meie tundeelu on lakkamatu saamine ja suremine, kui virvendis järvepeegil. Ses kaduvikus usub Tuglas hetkelist metamorfoosi. „Pikkamööda on mindki vallutanud see idamaine meditatsiooni meeleolu. See on olnud lõpuks vägevam kui kõik need esemelis-värvilised muljed, mis olen kogunud... Lõpuks, mis maksab kõik mu eurooplus ta piinava analüüsijanuga selle idamaise endasse-süvenemise, enesekaotamise ja eneseleidmise ees.“ Ja lõpuks lausub Tuglas prohvetlikult: „Siin avaneb minugi kismet, minugi saatus!“ Oraakli sõnad on ikka tumedad. Idamaise hingega on hea magama minna. Aga kui teotseda tahad, siis ole eurooplane.

Kokku võttes otsib Tuglas sünteesi. „Meie mõtteilmas on palju seda, mis oleks nii vajaline neile inimestele siin. See vahest aitaks neil rutemini võita neid tarretanud olusid. Kuid ka neil on meile palju anda, mida me omakord vajame nagu sügavam elutunnetist ja puhkust kesk aja ning ümbruse närvitsemist. Meie hindame ennast üle. Tõeline kultuur ei ole meie ega nende juures. See on kusagil vahepääl. Nagu nemad, nii tajume seda meiegi ainult harva, nagu kogemata. Kuid need tajumissilmapilgud on õnnelikud...“

Heinrich Wölfflin avab oma stiiliprobleemi käsitlevad „Kunstiajaloolised põhimõisted“ Ludvig Richter'i mälestistega Tivolist, kuis neli noort kunstnikku olid maalinud üht lõiget samast maastikust, seejuures kindlat tahet ilmutades, mitte karvaväärtilki loodusest kõrvale põigelda, ja kuis nad ühisest mudelist hoolimata olid saanud — neli isesugust pilti... Sellest järeldab jutustaja, et „erapooletut“, objektiivset nägemist üldse ei olegi, vaid nii vorm kui värv oleneb maali temperamendist.

Sedasama võib öelda rändavaist kirjanikest. Maailmasõja vangistusest vabanenud inimkond on veel praegu rändamishull, ja reisiliteratuur üjutab kirjanduste turu. On huvitav põhimõtteliselt otsustada, kui palju pakuvad seesugused raamatud objektiivseid pilte. Sellest kirjutab Emile Henriot ajakirjas „Nouvelles Littéraires“. Aasta kolme eest on autor koos André Maurois'ga teinud teekonna Marokosse. Kolme nädala kestes on nad olnud lahutamatud. Ei ühtegi palmi, ühtegi minaretti, ühtegi šukki, mida nad mitte kahekesi ei oleks külastanud. Nad elasid ühtedes ja samades võõrastemajades, einetasid samade laudade ääres, sõitsid samas autos, kõnetasid samu inimesi ja kuulsid ühti ja samu anekdoote. Aga kui nad hiljemini hakkasid võrdlema oma reisikirjeldusi, siis oli saanud — kaks isesugust Marokot.

Vaevalt kohutavad seesugused tagajärjed meie optimisml ja elu-lusti. Reisikirjeldus ei ole tänapäev väiksem kunst kui muu ilukirjandus, kui mitte märkida asjaolu, et ta on eelistatavam ja nõuab kindlasti suuremaid ainelisi kui ka vaimlisi varustisi. Tähtis ei ole lõpuks Aafrika ega teekond, tähtis on isiku vaimne vastupeegeldus ja tunde-ton. Ränduritega juhtub nagu armastajatega, järeldab Henriot: nad leiavad ainult seda eest, mis nad ise kaasa toonud... Praktilisest seisukohast on geograafiline käsiraamat usutatavam.

Et oma kujutluste õhupalli mitte kõigi tujude pilduda jätta, näibki Tuglas teda koormata püüdvat käsiraamatulise ballastiga. Seda koormust on ette heidetud „Tuniisiale“ kui sissejuhatavale osale. Meie kehva kirjanduse ja lopsaka harimatuse juures polekski nii hirmus ei maateaduslik ballast ega ajaloo-legendide elustamine, kui see sulaks nähtuga orgaaniliseks tervikuks. Tundub, et Tuglas ei leia „Tuniias“ veel sünteesi, ei valda meetodit, teadleja ja kunstnik sammuvad lahus, kumbki omaette. „Alžeeria“ kohta ei tahaks seda enam öelda. Sisemise sula-

tamise kirj kasvab järjest, kunstnik asub juhtivale kohale. Ja üldse hakkab Aafrika ikka enam ja enam tuglaslikkudes sfäärides akklimatiseeruma.

Käesolev raamat viib meid kohe alul heroilisse maastikku. Tuniisia künngasmaastik muutub Alžeeria metsikuks mäestikuks, mida taltsutab oma sildade ja tunnelitega euroopaline tehnika. „Rong kihutab mööda hiigelviadukte otseku ühelt mäetipult teise, all udutsevad sügavikud, punavad väljad ja rohelised metsad. Taevarand käristub kuristikeks ja kuhjub müürideks. Ning kuulus Semmeringi tee näib selle kõrval ainult käabusena.“

Teekonna käesolevat osa kroonib ühelt poolt numiidlaste muinas-kindlus — nüüdne Konstantiin, ja teiselt poolt Alžeer — „see hesperiidide aed ja piraatide pesa“. Lõunasse aga viib järg Sahara eelõue ja oasidesse.

Missuguse temperamendiga võib Tuglas käidelda ka raamatulisi andmeid, selleks katke paljudest samalaadsetest. „Atlas-hiiglane kandis taevakaant oma vägevail õlul. Mäe küljel, sinise mere ääres oli Atlase tütarde-hesperiidide aed kuldvilju kandva õunapuuga. Aeda kaitses sajabäine lohe alati valvavi silmega. Siis saabus sinna Herakles-Herkules, põhja-aafrika kangeline, kaasas kakskümmend seltsimeest. Ta tappis lohemaod, raputas puust kuldseid vilju ja jatkas oma sangartegude teed. Tema seltsimehed aga jäid iginoorte hesperiidide juurde igihaljaisse aedadesse. Seda õnnelikkude ühiskonda kutsuti Eikosi — greeka keeli kakskümmend.“ See ongi praegune Alžeer.

See on muinasjutuline. Ja Tuglas liigubki oma teekonnal kui muinasjutus. On muinasmaa, kus inimesedki kõnelevad arusaamatuid muinaskeeli. Rong sõidab kabüülidega, kes tukuvad, ninad burnustes, laulavad, kõnelevad — Tuglas arvab — muinasjutte. „Kuulen ainult sõnu, näen hämaraid liigutusi, — ei saa midagi aru.“ Kõik, millest inimene aru ei saa, on muinasjutt. Tuglas tunneb selle maailmaosa muistendeid Leo Frobenius'e kaudu. „Nende müütilised mõisted on vahest ürgsemad kui kusagil mujal. Ning nende lugude iga on imeväärne. Veel praegu korratakse Kabiilias samu jutte, mis pajatavad egiptlased-berberid Herodotosele ajaloo pähe. Ja veelgi vestetakse siin Odüsseuse rännuvariatsioone.“

Tuglase iharuseks on — kõigesse süüvida, võttes, nagu ta ütleb, olevikku ja minevikku ühelt ning samalt tasapinnalt. „Sest ajaloolised süvenemised on ikkagi mõttepinge tulemused. Kuid oleviku elu ise on su ümber, tõelisena, meeliltajuvana, tahad sa seda või ei taha.“ Selle olevikuga on lugu Tuglasel siiski täbar, dekoratiivsest sügavamale tungida on raske. Nii seistakse nõutult Konstantiini argipäeva ees. „Nagu ikka, nii ei saa ma siingi aru, millest see linn õieti elab. Inimesena, kes ise ajutiselt väljaspool igasugust ühiskonda, ei või ma mõista ka selle ühiskonna eluvõimalusi.“ Ei jää siis muud üle kui kujutlusvõime. Täna temperamentlikku rahvarühti jälgides sisendab Tuglas enesele: milline ühtlane ja elujõuline rahvas. „Ta noorte tütarlaste suuris kauneis silmis oleks nagu lugematute sugupõlvede eelaimus. Nad on maast madalast naised ja emad. Kõik neis kõneleb soost, sigitamisest, nagu nende poisid on teotsejad, äriajajad ning patriarkide kandidaadid. Selle rahva igas indiviidis kõneleb Vana Testament kogu oma aktiviteedi ja lopsakusega.“

Selle piibliiliku pildi kõrval kontrast. „Näen siin nimelt esimest korda täiesti intelligent pärismaalasi moderniseerit rahvusriideis. See on arkaalises maailmas üllatav: mingi angelsakslik elurõõm ja aktiviteet näol, liikumises mehine rüht, silmis otsustav teadvus.“

Erapooleetuse tahteist hoolimata on Tuglas ikkagi rohkem oma kujutluste ja enesesisenduste kui tõsiasjade ohver. Teadleja ulatab

ainult hüppelaua — muu on juba jumala mure, nimeks juhus. Aga Tuglas oma ande ja võime kohaselt ainult võidab, et see nii on.

Tuglase „ööpoolne“ fantastika pakub oma parima „Öises Biskras“. Aga ka Konstantiini mäestikud on haaravad Tuglase sule all. Ja mis seal loendada — eksootilise maastiku kunstilises hingestamises on Tuglas meil ületamatu. Ei jää siis muud soovida kui — jätku teekonnale!

Hugo Raudsepp.

Helmi Mäelo: Isata. Romaan. „Sõnavara“ kirjastus, Tartus 1928. 194 lk. Hind 2 kr.

Mäelo nimi esineb selle töö kaudu uustulnukana ilukirjanduses, olgugi et ta rohkete artiklite autorina ja seltskonnategelasena on varem inigi hästi tuntud. Nii siis, kui uustulnukale ei saa Mäelole asetada eriliselt suuri nõudeid, kuid neid nõudeid, mis paratamatult esile kerkivad iga kirjandusliku uustulnuka puhul, omab Mäelo siiski ja kaunis kindlalt.

„Isata’s“ pole tahetud taga ajada suurt ja üllast kunsti kunsti enese pärast — nagu on see paljudel meie kirjanikkudel nii väga moes —, vaid selles on tahetud lihtsal viisil, igapäevase keele ja vähenõudlikkude abinõudega edasi anda valusat ja alatasa korduvat sündmust elust. Ühtlasi on asetatud sealjuures teosele ka tunduv kõlblas eesmärk, mis peab lugejat juhtima välja tänapäeva elu mustusest ja äratama tas soovi mingi parema ja kõlblalt väärtuslikuma eluviisi järele. Ses suhtes langeb see esikteos teataval määral ühte näiteks soome tuntuima naiskirjaniku Minna Canth'i teostega, kellel kõlblas teenäitamine kunstilise külje kõrval etendab samuti peamist osa. Säärast talitusviisi võib teadupärast nimetada tendentsiliseks; laiemalt võttes on aga kogu jutustav ilukirjandus tendentsiline, sest pole kirjanduslikku teost, milles ei ülistataks mõnd eluvaadet, mõnd filosoofilist süsteemi või ilma-korra-õpetust. Samuti teeb suur hulk jutustistest tegemist moraalküsimusega, ükskõik missugusest seisukohast lähtudes või missugust elukäsitust pooldades.

„Isata“ tuliseim küsimus on karskuseprobleem. Kujukalt püüab autor siin näidata, kuidas alkoholarvitamine võib toimida muidu päris korralikkude eluviisidega inimestesse otse hävitavalt ja viia need põhja, enne kui nad suudavad seda ise taibatagi. Autor rakendab oma idee pidevalt kompositsiooniga; ses suhtes, võiks öelda, on teos täitsa õnnestunud. Tema ideeline areng toimub üllatavalt kontaktis sündmuste arenemisega. Säärane kooskõla annab aga iseenesest teosele hoo ja põnevuse, mille tõttu teda mõnuga võib lugeda. Vähem õnnestunud on juba teose puhtstiililine külg. Siin tekib kohati üldtoonist tugevaid väljalangemisi ja järjekindluseta. Kuid need siiski ei sega teose üldmõju.

„Isata“ tegelased on peamiselt noored inimesed: üliõpilased jne. Mõnestki neist jäävad meelde õige omapärased jooned — kuid autori isikute psühholoogia kujutamise külge ei saa üldiselt nimetada siiski kuigi tugevaks. Ta oskab küll leida huvitavaid iseloomu elust, kuid ei suuda neid hingestada küllalt usutavateks. See on selle muidu päris meeldiva raamatukese peaviga.

R. Sirge.

Juhan Jaik: Uhhuu jutustused. Noor-Eesti kirjastus, Tartus 1929. Illustratsioonid R. Tiitus'elt. 141 lk. Hind 2 kr. 25 s.

Malnitud jutustistekogu tahab olla raamat-sõbraks lastele. Juba kaanepilt — Uhhuu-õökuli oksal — nagu kutsuks lapsi oma pajatustele.

Samuti proloog-jutt „Uhhuu jutt oma suguvõsast“ üttab: „Nüüd, lapsed, jääge kõik vai. Nüüd jutustab juttu vana suursaks, auväärt Juhan-kullipapa ise“ (lk. 3).

Meie lastekirjandus ootab andekaid viljelejaid. Noore inimeslapse mitmeastmeline areng nõuab mitmekesisest vaimutoitu. N.-n. varajane noorus (8.—11. a.) nõuab muinasjuttu, imede-maad, nõuab tiivusklemmist fantaasiavallas. Hilisem noorus (11.—14. a.) maitseb juba seiklusliteratuuri, kangelaskirjandust (poisid).

Missugusele eale kuuluks Jaigi Uhhuu loomalektüür? Alkooli õppekava järele loetakse loomajutte 2.—4. õppeaastani (incl.). Seega võiks käesolevki kogu rikastada meie võrsuva põlve (9.—11. a.) literatuuri-ainest.

Jaigi teos sisaldab 20 „Uhhuu jutustist“: on 12 juttu (proosas), 6 värssjuttu ja 2 riimjuttu (riimitud proosas). Teemaatikalt kuulub enamik juttu loomajuttude liiki ning külaolustikku. Juba pealkirjadki näitavad, et peategelastena esinevad ka loomad: „Juhan-kull ja rebane“, „Hunt, Tont ja Pahareti püssiloks“, „Hunt“, „Eesel ja brasiilia tolmuahv“, „Käpalakkuja kolm poega“ jne. Siin on puhtatüübilisi loomajutte (kõik tegelased on loomad) ning segatüübilisi: looma ja inimese vahekorrad („Ja on oskab linnu keelt“, „Kena tantsukaru Jõmman“, „Jõuluöö väikeses majakeses“). Esineb ka mütoloogiline tegelane näki näol („Tundmatud külalised“) ja jõuluõhtu- ning jõuluvana-motiiv (viimased lookesed).

Sellest enam-vähem ühtlasest varasele noorusele pühendatud teemaatikast eraldub ainult üks kangelaslugu: „Väikeses Kosose seiklusi vabadussõjas“. See on väikesemõõduline ning vähenõudlik kangelasjuttuke poisikesest ingerlasest Antti Kosonen'ist, kes täitis vabatahtlikult tähtsa luure-ülesande vaenlaste (enamlaste) leeri ja kellele siis „õmmeldi pagunitele ilusad triibud ja krae külge pandi tärnid“.

Kui käesolev jutustistekogu moodustab teemaatikalt teatava terviku, siis on tektoonikalt siin ometi tegemist kolme eriliigikeseaga, mis läbiseegi paigutatud. Luulekirjanduslikult õnnestunum on domineeriv liik — jutustis, kuna värssjutt ja riimjutt kahtlane on pakkuda noorele kirjasõbrale. Jutustistes on parim — loomajuttude seisukohalt — „Käpalakkuja kolm poega“ (siin on muinasjutu kompositsiooni mõju: 3 vanda teatud ülesande teel), kuna kehviku-poisikeses jõuluõhtu-meeleolu ning hingeelu seisukohalt võib olla huvitavaim „Jõuluöö väikeses majakeses“. Ometi on suurem osa neidki lookesi fantaasiavaeste faabulatega, hingestuseta pindlõiked. Neis pündub sündmustikulise mitmekesisuse mõju, neis pole koomikat (ei sõna- ega situatsioonikoomikat) ega huumorit, mida otsivad lapsed ja mis kannaks nende pilku lauselt lausele. Nad on vaimult pinnapealsed, sisult hingetud, ükskõiksust hõõguvad, stiililt ilmetud lugemised. K a h j u k s j ä t a v a d n a d n o o r e s ü d a m e k ü l m a k s , ja see on — pahe.

Ent Jaik tahab olla eetiliste ideaalidega esinev lastekirjanik. Tema juttude ideoloogia on käsusõna lugejale: „Peab tundma, kes on see vaenlane, ei tohi uskuda meelitavat keelt ega lasta ennast petta“ (lk. 14). „Nii siis, kui kevad tuleb, võivad lapsed julgesti minna metsa jalutama, Hunti ega Tontigi pole enam“ (lk. 19). Kuld autor pole oma tulemusel kindel. Juba järgmine lugu sigitab uue soe (värsslaul „Hunt“). Olgu veel mõni näide Jaigi käsulaudadelt noortele:

„Ja kes on tark, see ei kargle ja keksi“ (lk. 67).

„Nüüd ta teada võlnud saada,

Et ei tohi varastada“ (lk. 73).

Eetiline peateema nõuab karakterite muutumist positiivsusse. Loomadegi karakter on Jaigil seepärast murduv: „Ja Moorast sai ka varsti veel vilsakam koer kui oli Muri“ (lk. 79).

Jaigi Uhhuu värss- ja riimjuttude morfoloogiline külg on peletav peamiselt oma vemmälvärssitsemise ning riimitsemise poolest. Enamik värssjutte on kirjutatud kõrvuriimses katalektilises või akatalektilises neljajalgses trohheuses, nii umbes meie kirjandusliku patriarhi Otto Vilhelm Masing'i „P ä t s u“ stiilis, kus isegi keele morfoloogia seadused hävivad riimi-ebajumala ohvritules. (Mõningaid näiteid: sööki — rööki, lk. 23; asi — lasi, lk. 45 j.m.; Jaan — laan, lk. 59 jne.)¹⁾ Samuti esineb neis riiminguis tüütuseni korratud šabloon-riime:

„Maantee ääres asub ütt,
katus õlgedest on p ä ä l.²⁾
Mitu aastat elas s ä ä l
Väike Jaan, üks poisimütt.
Oli eidele ta a r m a s.
Jaan ka eite armastas,
Eide küljes tolgendas
Tema alati kui n a r m a s.“ (Lk. 53.)

Kitsas nagu värssjutu riimide ala on Jaigi riimjutu riimide harrastus: „Siis eesel pani turu tulbale kuulutuse, et otsib omale õpetajat, mõnda ülikooli lõpetajat, kes võtaks ette ta teadmiste tuulutuse, kes hariks eesli nii ära, et poisid ta ümber ei teeks enam kära.“ (Lk. 64, „Eesel ja brasiilia tõlmuahv“.)

Quasi una parodia...

Poeetiliste sõnastusfigureide poolest on „Uhhuu jutustuste“ stiil vaene. Leidub enam võrdlusi, kuid neistki on osa tasukaaluta:

„Ronis kuuske Jaan kui orav,
Tõusis üles äkisti
Kullipesa juurde nii
Nagu raudtee vagun vurav.“ (Lk. 61.)

Nende kujutelmade paralleeliasetamine on tingitud „riiminõudest“ (orav — vurav ?).

Eufoonia seisukohalt noid lookesi vaadeldes paistab, et Jaik paiguti (peale lõppriimi) kasutab rahvapärast alliteratsiooni ja assonantsi (lk. 28, 60) ning alliteratsioon-onomatopoeetilisi loomanimetusi, nagu konn Kartsumm, Krookslatski, kass Karman, Kurnäu jne.

Kokku võttes võib tähendada, et Jaigi „Uhhuu jutustused“ ei tooda uusi lisavärtusi me lastekirjandusele. Enam-vähem loetavad on ta jutustised proosas, kuna värssis ja riimis pakutavad palad pole vastu võetavad kunstiküpse lastekirjandusena (ennemini vahest laste kirjandusena). Aga selle osalise loetavuse puhul — loetavust aitavad tõsta Tiituse kordaläinud illustratsioonid — on raamatukesest (141 lehekülge) nõutav hind — 2 krooni 25 senti — ülikõrge. A. Vaigla.

1) Kuidas ka kõrvuriimi kunstipäraselt võib rakendada, seda õpetab H. Visnapuu „Parsilal“.

2) Harvendus on minu tehtud.